Tréfa a legfontosabbal

Vonatvárás a domokosi állomáson. Január eleji délután, csattogó hideg, párászúzmarás ablaküveg. Egy fiú csupasz mutatóujjal rajzolgat rá unalmában. Néhány vonal, egy pont — szemnek, s kész a leányfej. Vele szemben másik kriksz-kraksz, durvább, szögletesebb, s megint egy pont: fiatalember bámészkodik a leányra. Hirtelen gondol egyet az ujj, vastag bajuszt mázol az orr alá: lekonyulót. Abban a minutumban murís lesz a kép: öregember issza pont-szemével a hozzá nem való szépséget — fel is nevetnek a körülállók nyomban. — Aztán jön a vonat, szedelőzködünk. Kérdem a fiútól, mivel foglalkozik. Balánbányán dolgozik. Fejtő . . .

Ezt a spontán talentumot érzem buzogni-sistereghi az **Énekes madár** indításában, Marosvásárhelyen. Nem építkezik Tamási, nem is exponál a szó szoros értelmében. Engedi, hogy kedvére űzze az eszét Lukács meg Dávid: hadd tréfálkozzanak a legeslegfontosabb dologgal ezen a világon, melynek a neve: házasság. Csakhogy míg a vén legények ráérnek, Eszteréknek fenemód sietős, mert a hetyke bajusz, félrecsapott kalap komótos viselet, de a gyűrött-ócska párta szorít, éget, keserít. E megítélés kettősségéből merít erőt s ötletet — rengeteg ötletet! — a dévaj megjelenítés. Elcsattant egy gúnyos kiszólás? — Zuhog rá a letolás. Harmóniába talál csendülni a szóváltás? — Valamelyik férfi okvetlenül elrontja egy nem odavaló, csúfondáros megjegyzéssel. Ég s föld ölelkezik így mióta világ a világ: disszonanciák buktatóin át, de termékenyen, eredményesen. Mert abban egy pillanatig sem kételkedünk, nem kételkedhetünk, hogy az évődő-zsörtölődő jegyesek közt igazából talál a szó; akkor is, ha percenként hajba kapnak, összezördülnek, a dolog vége csakis az lehet, hogy zsák a foltját megleli, lány a legényt elveszi. Bökkenőnek persze ott van Magdó, a „mihaszna" süldő lány; akire mindkét vőlegény feni a fogát. De hiszen fenheti! Tamási világában aranyigazság még a . . . molière-i regula: jó házasság csak korban-természetben-vagyoni állapotban egymáshoz illő férfi s nő egybekeléséből sikeredik, ha valaki ezzel nem számol, rajta kacag s köszörüli nyelvét — a falu. A reménytelen próbálkozás jól jön, mégis, dramaturgiai szempontból: komor-feketére színezi az eleddig veréskedvű társaság — no meg a néző — kedélyvilágát. Tényleg! Egy fél óra sem kell, s nyakig ülünk a székely krimi vizében. Átmenetileg persze, ahogy a **játék** íratlan törvénye megszabja. Hiszen még mielőtt a csúnya gonosztettre sor kerülne, virágot hajt a Magdó—Móka szerelem. S nini, a tréfás szócsata szimmetrikus ellentétpárja az imént látottnak: csak míg **ott** percenként kiviláglott a rés unszolás meg húzódozás között, s a mohó férfiszem le-letért a tisztesség göröngyös útjáról, hogy tilosban legelésszen, **itt** furton-furt talál a szó, a tett, a gondolat, de még a titkolt szándék is — maradéktalanul. Ilyen fundamentumra pedig lehet építeni, bármi történjék: az előbb ugye falat mozdított ki a helyéből, mert a kislánynak **bizonyítani** kellett, most egy diófa törzsét siríti-nyújtja az ég felé, hogy a fiút rosszakaróitól ideig-óráig megvédje. Csodás elem, irracionalizmus? — Természetesen. Tamási nem árul zsákbamacskát, anyagelvű hitünkből sem akar kitéríteni egyikünket sem: egyszerűen vallja, hogy a szűzi talajon sarjadt szerelem — (Móka első ízben jön guzsalyosba, Magdó életében először kap ajándékba madártojást!) — önmagában csoda; ott kezdődik, hol a józan ész csütörtököt mond, érthetetlen is a kívülállónak nemegyszer. Nem tudom, helyénvaló-e itt miszticizmusról papolni egyáltalán! Realizmus-képletünk szánalmasan szegényes lenne, ha a teremtő képzeletnek — Homérosz, Shakespeare vagy akár Bulgakov után ennyit sem engedhetnénk meg. A népi fantázia mindenütt legtovább viseli az emberiség gyermekcipőjét, így érhették meg például a **Kalevala**-töredékek Lönnrot jelentkezését; Tamási Áron pedig a **Bölcső és bagoly** forrásvidékén, farkaslaki miliőben szívta magába a valót szárnyain lebegtető valótlant — más szóval: fantasztikumot — mint színpadi kifejezőeszközt, tartalmi kelléket. Jobb ez nekünk, százszorta jobb!, mintha teszem azt Baker professzor harvardi tanfolyamán sajátította volna el a megtanulhatatlanból a megtanulhatót, tőről metszett ihletettség helyett a kétcentes fortélyt: hogyan kell az ember érzelem- és gondolatvilágából drámai párbeszédet lepárolni, s milyen úton-módon lehet a meséből cselekményt kanyarítani, a feszültséget csúcspontig srófolni!... Mókát tehát kútba dobják, ahonnan csuromvizesen, de szerencsésen kimászik; majd burleszk jegyében feslik elénk a záró mozzanat. Haldoklik, úgymond, a „kútba esett" legényke; igazából soha szerelem és életkedv elevenebben nem ficánkolt, mint az övé: diadalmasan jut el a tettetett didergéstől a boldog egybekelésig, útközben meg vidám perceket terem az utolsó cseppig kisajtolt félreértés . . .

(Hasonlót csak a **Don Quijote** egyik fejezetében pipáltunk. Gazdag kérőhöz kényszerítik a szegény legény mátkáját, de segít a bajon az úgynevezett elmeél. Basilio a násznép szeme láttára dől a tőrébe, majd vérben fetrengve könyörög a jelenlevő papnak: adja össze őket arra a kevés időre, ami neki — nyomorult haldoklónak — még hátra van. De alighogy a boldogító igen és az áldás elhangzott, fürgén ugrik talpra . . . Móka ikertestvére: a tőr nem bordái közt fúródott keresztül, hanem egy vérrel töltött tömlőn . . . Irodalmi hatás, vagy netán utánérzés? — Nevezzük inkább a népi lelemény egyetemes előjelű kicsapódásának! Antonio Machado írja valahol, hogy „a népről a népnek írni" Shakespeare-t jelenti Angliában, Cervantest Spanyolhonban, Tolsztojt Oroszországban. És minálunk Tamásit! — tehetjük hozzá a tévedés legcsekélyebb veszélye nélkül. Az Ábelek—Gergelyek—Lukácsok író-teremtője olyan messzemenően azonosul véreivel, hogy egészséges humoruk és diadalmas életszeretetük önként lel szabad kifutásra műveiben.)

Marosvásárhelyen megesik, a bemutatón is tapasztaltuk, hogy nyíltszíni taps köszönti a díszletet, mihelyt a függöny szétlibbent. Színházi habitusék ezt joggal nehezményezik, hiszen értékítélő benyomásunk csak előadás végére alakulhat ki: akkor állapíthatjuk még, hogy funkcionális-e a díszlet vagy önmagának tetszelgő ágálás. Igen ám, de a jelen esetben változik a . . . regula fekvése: úgyszólván minden néző ismeri a szerzőt, olvasta-hallotta, hogy legjobb színpadi műve az **Énekes madár,** eleve bizonyos elvárásokkal foglalja el a helyét. Indokolt hát a taps, az a priori ünneplés, mely az írónak-műnek-specifikumnak legalább annyira szól, mint a díszlettervezőnek. Tamás Anna teremtő képzelete, ettől függetlenül, most is kitesz magáért. Ökonomikus eszközökkel „varázsol" enyhén stilizált, tipikus teret műnek-játéknak egyaránt, miatt fényeffektusok jó előre jelzik: mesében is lesz részünk, bár a valóság talaja nem csúszik ki a lábunk alól.

Nem, egy pillanatra sem. És ez, ha nem tévedünk, a rendezői koncepció alfája, omegája, amit felismerni, mi tagadás, némi erőfeszítésbe kerül. Mindnyájan rabjai vagyunk régebbi élményeinknek, s hajlamosak arra, hogy állandóan egybevessünk, összehasonlítgassunk; nemes előítéleteink nyomására megköveteljük a színjátszóktól: hang- és fényhatásokkal húzzák alá, emeljék ki láthatóan-hallhatóan a csodás elemet, mely itt felvonásonként beköszönt. Tompa Miklós azonban az ellenkezőjére esküszik. Saját előző rendezésein is túllépve, azt akarja — szorgalmazza —, hogy a népi fantasztikum simuljon bele szervesen a valósághű játékba, melynek tartópillérei mégiscsak az így-úgy életre keltett szerepek, a társadalmi-lélektani immanenciájukban megragadott emberi kapcsolatok. Ezért aki nem igazítja e hullámhosszra befogadóképességét, csalódottan tapasztalja, hogy a réges-régen átélt bűvölet most bizony elmarad: a fal úgy mozdul el a helyéről, mintha csak egy ajtó nyílna ki: természetesen; a diófa is úgy nyúlik az égbe, mint holmi rajzfilmben: magától értetődően; s csak a darab végi ágyszerkezet — a boldog kifejlet deus ex machina-megoldása — nyikorogja messziről, hogy nem székely ezermester munkája. Amennyiben nem a rendezőtől kérjük számon elképzelése technikai kivitelezését, amely köztudomásúlag a műszaki részlegre tartozik, Tompa Miklós lelkén egyedül az ördöggé változó kecske motívuma szárad: ez mindenestől kilóg a színjátékból (de vajon nem lóg-e ki a darabból is?); nyugodtan elmaradhatna, akkor is, ha Lőrinczy Ica kristálytisztán mondja a szöveget.

Lukács: Ferenczy István. „Gangos járás, enyhén gyergyói hanglejtés, no meg folytonos mókázás-ugratás."
Magdó: Bálint Márta. „Népi humuszban fogant báj meg hamvasság, (illetve tűzről pattant harciasság)."

Egészében az előadást — épp a sokat vitatott csodás elem „eldolgozása" miatt — a költői realizmus sikereként könyvelhetjük el: úgy lebeg-lebegtet valóság és mese, mese és játék, játék és tréfa között, hogy a hitelesség mérlegén sose találtassék könnyűnek; ám ugyanakkor olyan alapos a legapróbb részlet — egy elharapott szó, félbemaradt gesztus, elkapott sanda tekintet — kidolgozása, hogy kézműves pepecselés kedvét ne szegje — még átmenetileg sem — a költői szárnyalásnak.

Legjobb szerintünk a színpadi kettősök megformáltatása: Eszter és Regina, Lukács és Máté, Magdó és Móka. Előjelüket tekintve groteszk-komikus a két első, poétikus-vígjátéki a harmadik. De ellentétben a bevett szokással, amely ilyenkor előszeretettel alkalmaz kaptafát s olcsón veszi a tapsot, vidulást, Tompa Miklós e mini-egységeken belül is differenciál: sebtében egyénített figurákat pászít össze a nevettetés — vagy megszívlelteté s — szándékával, ami lehetővé teszi az adott színészi alkat gyümölcsöztetését, s ugyanakkor tetemesen növeli e duók hatékonyságát. Példa rá a két vénlányt alakító Mózes Erzsébet (Eszter) és Székely M. Éva (Regina) közös teljesítménye: mindkét színésznő emlékezetest alkot, bőven kacagtat, meggondolkoztat; de míg „Eszterben" a házsártosság áll mindig ugrásra készen, „Regina" testi volumenét veti be mindegyre a harcba. Lukács és Máté képében Ferenczy István, illetve Tóth Tamás játékát kapjuk; élvezzük: az első olyan fergeteges, átütő erejű, hogy óhatatlanul árnyékba borítja kenyeres pajtását. De igazából ők is **ketten** tesznek ki **egy** hiteles emberpárt, noha Tompa Miklós itt sem csak a hasonlóságot domborítja ki, hanem a különbözőséget is megmutatja (színészi adottságokból kiindulva). „Lukács", akibe önmagából talán a legtöbbet lehelt Tamási, gangos járás, enyhén gyergyói hanglejtés, no meg folytonos mókázás-ugratás révén válik főszereplővé, színháztörténeti babérokat szerezve alakítójának. De „Máté", a laposabb tarisznyával útnak eresztett másik öreg legény, szintén kivehető arc- és jellemkép. És a második felvonásban, ahol éjnek évadján egymást követik Magdónál a széptevésben, Tóth Tamás tohonyasága mond annyit, mint Ferenczy István féligmeddig színlelt pityókossága . . . Kifejezetten félsikernek (vagy mindenesetre megbillent egyensúlyú teljesítménynek) csak a Magdó—Móka duót könyvelhetjük el, ez a „csak" azonban jócskán nyom a latban. Bálint Márta tudatosan átgondolt, művészi alakítással örvendeztet meg: behatóan tanulmányozott partitúra, hibátlan szövegmondás, belülről fűtött játék, népi humuszban fogant báj meg hamvasság (illetve tűzről pattant harciasság) avatja őt poétikus-hétköznapi lénnyé, hiteles Magdóvá. Hunyadi László hangskálája, humora és játékkedve, de még visszavágó fürgesége sem engedi, hogy partnere közvetlen közelébe emelkedjék, noha menet közben beletalál ő is a célhoz vezető kerákvágásba. Eredmény? — Tamási játékának legjátékosabb mozzanata, mely a **Peer Gynt** híres locusát juttatja eszünkbe, disszonáns párbeszéddé torzul; a replikák ugyan elhangzanak hiánytalanul, de: míg lentről a leány pironkodó szerelmi vallomást küld a magasba, onnan kövezetre hulló diókként koppannak vissza a . . . szebbnél szebb válaszok. (Nem értjük, mért nem lehet Mókát legalább duplában Győrffy Andrással is eljátszatni.)

Nem hibátlan (s még kevésbé tökéletes) előadás a marosvásárhelyi **Énekes madár.** De szebb és jobb, modernebb a mifelénk eleddig látottaknál, no és az első **székely népi játék** az új marosvásárhelyi Nemzeti Színházunk deszkáin.

OLÁH TIBOR

---

ri New Yorkjában, amikor hideg volt és fújt a szél és esett?... Olyasféle, mint amit mi kávéháznak nevezünk, és még Velencében, Firenzében is látogattunk estende, a reneszánsz szülőhelyén éjfélig is, mert odáig még elért Wien és München század végi, század eleji deleje, derűje, efféle a még közép-itáliai, de már-már inkább déli Rómában még utánzatként is alig van, de nem is baj, ha már este nyolc után a közveszély úgy les boltíves kapunk alól, terebélyes fatörzsek mögül a kószálóra, mint akár Shakespeare s még korábban Dante, Boccaccio évszázadaiban, tőr helyett vasdoronggal, boxerrel vagy közönséges konyhakéssel. Elutazásunk előtt írta Márai egy levelében, hogy nem találjuk Salernóban, mert Kaliforniában tölti teleit, így hát emezt is, egyébként megjegyezve, hogy Európában már nincsenek kávéházak, Európa a végleges züllés útjára jutott. A Firenze—Róma útifülkében a bal oldalamon ülő útitársnak, akivel együtt gyújtottunk rá a folyosón, ő cigarettára, én pipára, egészen más volt a véleménye, kifejtette, az Európai Közös Piacé a jövő, készül a Nyugatot összefogó közös parlament, amelyért ő csak rajongani tud, mert így talán kordában lehet majd tartani a nyugati államokban uralkodó — rosszul beszéltünk franciául mind a ketten, és ezért tökéletesen értettük egymás szavát — „classe politique"-ok antidemokratikus érdekeit. Odabent, ahogyan a fülkében kabátokba, sálakba burkolózva, hideg lábujjainkat cipőinkben mozgatva ültünk, bevallotta Közös Piac- és Európai Parlament-rajongónk, hogy éppen lapot indít Rómában olasz, francia, német, angol nyelven, s megmutatta a néhány napja kiváltott lapengedélyt. A lap az Európai Parlament ügyét lesz hivatott szolgálni. Az alapító bő szövegében közben persze időjárásról is szó esik. Néha zuhog, vastag, higanyszerű haránteseikokban rohan le a víz a fülke ablakán, szomszédom vigasztal: ez már így van!, de nyugodjak meg, holnap délben Rómában csodálatos napsütés fogad, ez már így van errefelé, ilyenkor, november végén, ami pedig az új európai — európai és nem olasz vagy római — lapot illeti, már kitűnő munkatársakat szerződtetett, a legkitűnőbb egy fiatal etruszkológus, aki épp az etruszk vallás titkait fürkészi, szenzációs szakkönyve valószínűleg a jövő évben jelenik meg. Ő maga, a szerkesztő, tulajdonképpen nyugalmazott állomásfőnök, ilyenként vasúti szabadjegye az egész Közös Piac területén érvényes, ekképp épp Milánóból jön, ahol a kedvenc futballcsapata mérkőzött a nem kedvenccel, igen a szerkesztőség Rómában lesz, a volt állomásfőnöknek ott van hol megszállnia, mint minden olasznak a fővárosban tömérdek az unokatestvére — „figyeljen csak ki az ablakon: ez az örökké zöld, a csodálatos Umbria", de kint sötét volt már, nem láttam semmi zöldet, de elhittem, istenem, mi mindent nem hittem el én már életem folyamán a sötétben! —, éjfélkor van vonata hazafelé, Rómától 140 kilométerre lakik, a tengerparton, nem, nem ott volt utoljára állomásfőnök, és odáig, ahol ő lakik, rengeteg az etruszk település, ő a pluralizmus híve balközép alapon, de egész Nyugat-Európában kisebbségben vannak a kommunisták meg a konzervatívok, nem szereti őket — az ő csapata van többségben —, de a kétoldali kritikai ostrom csak hasznára van a liberális demokráciának, hozzászámítva a szociáldemokratákat is, kár, hogy így röpül az idő — szinte gyorsabban, mint vonatunk —, befutottunk a Termini pályaudvar mammut acél-üveg építményébe, majd meg szállásunkon bánatosan közölték velünk, elkezdődött a tél, a hideg, az eső, kellemetlen napokra számítsunk Rómában, s mindennek tetejébe még arra is figyelmeztetnek, hogy este nyolc után ne kódorogjunk az utcán: élet- és közveszélyes. Hogyan lehet így Zágrábba érni? . . .

MELIUSZ JÓZSEF